

EGY ÚJ RENDTÖRTÉNETI MUNKÁRÓL

Bánkuti Gábor: *A romániai jezsuiták a 20. században*

„Hangzavart”? – Azt!
Ha nekik az, ami nekünk vigasz!
ILLYÉS GYULA: Bartók

■ Nehezen követhető sokféleség egymás melletti és egymás utáni összegabalyodottsága. Etnikailag, felekezetiileg többnyire önazonos, ám politika-földrajzi, állami és egyházkormányzati mikor-hova tartozás szerint rapszodikusán változó státusú közösségek sorsfordulatfolyama. Külső politikai explóziók, alkalmasint reflektív, belső társadalmi moccanások, visszatérően kikényszerített – egyéni, közösségi – igazodások. Messziről nézvést *panta rhei*, közelebbről kaleidoszkópszerű töredezettség, pillanatképek áttűnése, fatális fordulatok kakofóniája. Az elmúlt század a Kárpátok keleti karéján belül a jezsuiták nélkül is kellően kusza. A sokféleség inkább összevisszaság, ide érte Jézus Társasága régebbi és újabb – lengyel, magyar, német (szász, sváb), román – elhivatottjainak ténykedését is. Ebből a sosem tudható, mi meddig tart átmenetiségből kellene utólag – visszamenőlegesen is eligazító – történelmi téri-idő folyamatábrát szerkeszteni. Csokonai Vitéz Mihályt parafrázálva, az is bolond, aki historikussá lesz Magyarországon (és/vagy Romániában)...

Bánkuti Gábor ráadásul nem először indul intellektuális kalandtúrára e – nem csak geográfiailag – rögzös terepen. Fél évtizeddel ezelőtt a magyarországi jezsuiták vesszőfutásának járt utána doktori disszertációja könyvváltozatában.¹ Mostani habilitációs értekezésében pedig „szomszédolásra” indult. A romániai Jézus Társaságát központba helyező vizsgálat annyival teszi az egészet bonyolulttá, hogy érzékeltetni igyekszik: egy transznetikus, ám egyszerre doktrinér és aktivista habitus miként generálta a vizsgált időszak – Kárpátokon inneni – mindennapjait „törpe minoritás” helyzete ellenére állandósuló ideiglenességgé. Pontosítva: a sűrűn változó világi felsőségek kezdeményeztek és tettek meg mindent az alattvalói léthelyzetek felforgatása – és konszolidálatlanságban tartása – érdekében, ám látvá-

nyosan összezavarodtak, midőn társadalomszervező forgatókönyvükben nem szereplő aktorok kontárkodtak bele gyökeresen más „hitelvi” és közösségi credót hirdetve a 20. században kiteljesedő – változó ideológiák, politikai rendszerek közepette is konstans elemként őrzött – „nagyromán” nemzetépítési eltökéltségbe. Így lett a kül-, a bel-, az etno- és az egyházpolitikai kavalkád cserélődő rendszerek anomáliái mellett állandósuló társadalmi disszonanciák egymásutánja, amely(ek)ben leginkább a kiszámíthatatlan tartamú átmenetiség állandósult.

A leírás zöme a 20. század második feléről szól, de ehhez előre kell bocsátani, hogy a kötetnek van egy rejtett – csak a vége felé kiderülő – algoritmus. A romániai jezsuitáknak a század első felében formálódó (ambiciózus) küldetéséről szólva a szerző – helyenként visszautalásokkal, másutt rövid exkurzusokkal – elkalauzol bennünket egyfelől a Társaság e tájon való feltűnésébe, a századelő „polonista” indíttatású expanziójába, másfelől a térség soknemzetiségű és multikonfesszionális bonyodalmaiban, a politikai határváltozásokat szintén idegránghátszerűen követő rendtartományi újraszabásokban. Közben azonban az összes témaspecifikus fogalom, illetve helyzet – időmetszetek egymásutánjaként – értelmeződik. Ebbe a térben és időben szélesebb pannóba, illetve az első világháború után cezúrát jelentő, gyökeresen új geopolitikai képletbe illeszkedik a Társaság „Drang nach Osten” penetrációja azzal a megfontolással, hogy „a sokféle másságban a limesek szeparálnak ugyan, ám kapuk biztosítják az átjárást, a perspektívát”. (12.) A nemzeti/etnikai kötelek (identitások) és az egyetemes (római) küldetés szintaxisa a két világháború között főként a görög katolikusokra koncentrál: rajtuk keresztül remél ösvényt találni az ortodoxiába való behatolás, „fellazítás” irányába, csak *sub rosa*, bizalmas textusokban rögz-

zítve a reménybeli célt – a keleti rítust követők minél nagyobb arányú (vissza) térítését.

Ez az első világháború utáni Bukarestből nézve *ab ovo* szubverzív – politikai és/vagy politizálódott – ügyletnek minősült. A szerző szavait idézve, „a legnagyobbodott román államban [...] az ortodox egyháziak és egyes államférfiak az egység szempontjából nyíltan nemzeti szerencsétlenségnek tartották a keleti rítusú katolikus egyház létezését, a latin szertartásúakban pedig többségében magyar voltak miatt egyenesen az új államban ellenségét látták. A görög katolikusokat nemcsak az ortodox egyház részéről érte kihívás, hanem a katolicizmussal való kapcsolatuk is tisztázásra várt.” (24.) Mondhatják persze, hogy a történetek e koncentrált felidézésében szinte csak színező elemként említődik a könyv címbeli tárgya. Ez így is van abban az értelemben, hogy a szerző a munka első harmadában a Társaság tevékenységét mindvégig „az etnikai és felekezeti ellentétek tűzvonalában” fedezéket – s egyúttal működési teret – találó entitásként írja le. Az öröklött és az új „környezeti” hatások viszonyrendszerébe ágyazza be annak erőfeszítéseit, melynek meghatározó eleme – sántító formulával élve – a „románizálás”: ez itt és ekkor román identitású novíciusok toborzása, elsősorban görög katolikus fiatalok köréből, illetve más nyelvű (lengyel, német, magyar) rendtagok és novíciusok románul való tanulása-működése a Missio Rumaenica területén. Folytatva a fals hasonlatot, a *genius loci* figyelembe vevő románizálás a perspektivikus cél, a latinizálás érdekében történt.

De nehogy azt higgyük, hogy csak etnikai, illetve vallási törésvonalak mentén létezett megosztottság. Volt bizony azon belül is: máskülönben nehezen lenne magyarázható, hogy a két háború közötti évek hiperaktív erdélyi politikusa s egyben a Katolikus Státus világi elnöke, Gyárfás Elemér alapvetően jezsuita volta miatt ellenezte oly vehemenssen a „képzett ember, jó hitszónok, feddhetetlen papi és szerzetesi életet folytató” kolozsmonostori házfőnök, Napholcz Pál püspöki kinevezését, miközben a respektussal teli jelzők is tőle magától – azaz Gyárfástól – származnak. (49.) Nemcsak közösségi szinten, esetenként egy személyiségben is megfér egymás mellett a transzilvanizmus kulturális egyetemessége-toleranciája és politikai provincializmusa.

A századközepi világégés éveiben e térségben a köztörténet impériumváltások egymásutánjáról szólt. A második esetben leg-

inkább a Szovjetunió geopolitikai expanzióját szoktuk emlegetni, ám volt ennek egy ritkábban reflektált mellékszála is. A materialista bázisú világbirodalmi ambícióknak machiavellista rásegítő eleme lett Moszkva „ortodox Róma” akció rádiuszának a kiterjesztése. Regionális következmény: „az ateista államrezon közös nevezőjén túl nincs olyan szovjet modell, amelyet ezekben az országokban maradéktalanul utánoztak volna.” (57.) A gondolatmenet törése ellenére érdemes arra utalni, hogy ez esetben a szerző egyháztörténeti oldalról erősíti rá a „világi” szférákat pásztázó historiográfia azon – mindinkább konszenzusos – álláspontjára, miszerint az ún. szovjetizálás, konkrétan a sztálinizálás mindenütt a protektorátussá lett „nemzetállamok” történelmi-társadalmi sajátosságaiba abszorbeáltan érvényesült, s eredményezett kezdettől különböző államszocialista modellvariánsokat. Az egyik romániai specialitás: aggodalommal és averzióval átszőtt ugyan az ateista-moszkovita ortodoxia kinyilvánított hegemoniájával való szembesülés, ám a román nemzetállam-építés szempontjából (is) ez tűnt opportúnusabbnak. Hozzá képest egyértelmű hazaárulás lett a Rómához való hűség, a Vatikán felsőbbbségként – külső támaszként – való respektálása/használat. (59.) A római katolikuság és a „latin” rendek nemcsak állam-, hanem (román) nemzetellenes formációk is. Ebben a kontextusban válik érthetőbbé a görög katolikuság felszámolása – összes püspökük azonnali letartóztatása és börtönbeli halála – (is), és a szűkebb tárgykör, a jezsuiták rendként való megsemmisítése, tagjaik – ha lehet ilyet mondani – halmozott törvényenkívülisége s velük szemben az eszerinti bánásmód.

E sokdimenziós, többszörös prizmatörésű közeggel való megismerkedés után a szerző továbbra is megtartja az addig érvényesített értekező próza nyelvét, mégis olyan thriller dinamikájú történet kerül ki klaviatúrájából, mintha John le Carré és Graham Greene – utóbbi a maga hívő-egyházkritikus elegyével – egy jobbfejta „négykezes regényre” szövetkezett volna. Most már elsősorban a jezsuita rendtagok egyéni és közösségi *Via dolorosa* stációi mentén araszol előre a történet. Közben pedig kibontakozik a Pál apostoltól kezdődően Lénárd Ödönig visszaköszönő „erő az erőtlenségben” jelenség. A párhatalommal és Securitate-erőszakkal ellehetetleníteni próbálták hitük pánclézata mellé a közrendű hívek demonstratív támogatását is fel tudták

sorakoztatni. Konspiratív úton – mert más-képp nem volt rá mód – hathatós szövetségekre lelnek a náluk számosabb Erdély-részi ferences testvérekben, és sikeresen blokkolták annak a gyulaféhevári „államosított” ordináriusi bürokráciának a működését, amely – Márton Áron püspök bebörtönzése után – Rómát megtagadva vállalta a pártállamnak való parírozást. Ezzel összefüggésben Márton Áron fogcsikorgatva megejtett 1955. márciusi szabadon bocsátásának is új – legalábbis általam nem ismerten új – aspektusa fogalmazódik meg a kötet vonatkozó (103–106.) oldalain.

Ez – idő múltával – a jezsuiták sorsán is változtatott. A rutinszerűen beüzemelt börtön-klausúra kudarcot vallott. Ennek „hét éve alatt egyetlen szerzetes sem hagyta el a rendet, [...] az állami kényszer nem lassú kimúlást idézett elő, sokkal inkább az egymásrautaltságot, a közösségi összetartozást erősítette meg.” (108.) S noha a Társaság tagjai közül 1990-et csak a provincia hét tagja érte meg – jórészt gerontológiai okokból –, időközben „a korábban lényegesen gondolt különbségek is felülíródtak a közösségi szinten megélt kenózisban”. (108.) Ez utóbbira csak egy példa: Rafael Haag – aki a romániai jezsuiták közül a leghosszabb ideig volt börtönben – egyik levelében a rabság éveit élete leggazdagabb, különleges kegyelmi időszakának nyugtázta. (146.)

Az immár névvel említett mozzanat átvezet a kötet utolsó harmadára. Fontos emléteni, hogy a 14 rendtag életútját felidéző blokk nem – az igényesebb kötetek végén általában megtalálható – „annotált névmutató”. A szerző – a terjedőben levő prozopográfia formula helyett – *Portrék* cím alá rendezi őket, holott ez a rész eleget tesz a „kollektív biográfia” elvárásainak. A rendi habituson, valamint azon sajátosságon túl, hogy döntő többségük felnőtt, érett fejjel – Gheorge Fizera pl. 45, Ioan Bodocan 52 évesen – tért be a Társaságba, a meghurcoltatás sorsközössége, a szétszórattatásban őrzött döbbenetes egymásra figyelés – nem Secu értelemben! – is egyívásúakká stigmatizálja őket. A nyelvi-etnikai-kulturális sokféleséggel érkező egyéniségeket – az önként választott közös habituson túl – a penetráns elnyomatás-meghurcoltatás mindennapi prése tette a renden is „túlterjeszkedő”, laikusokat abszorbeáló, szolidaritáscentrikus sorsvállalásos közösséggé. Ezen belül tűnik elő mindegyikük saját karaktere, mentális egyedisége, ami nem csak abból következett, hogy e *societas* tagjai nem – a közösségi alárendelődést inkább

megkívánó s intézményesítő – monasztikus rendben éltek. Esetükben – mondhatni – minden tag egy szál maga is „maga volt a Rend”, amit szemléletesen tanúsít Ormai Pál 1959-es vádirata: egyediségüket megtartva bronzosodtak. Többségük a Bánáttal kiegészített tágabb erdélyi-pártiumi térségből származott. Regátból való – a már említett – Rafael Haag, s németországi születésű Otto Farrenkopf. A galíciai lengyelek akkorra kopáltak ki, illetve „mentek haza”, mire – 1959-től – önállósult a román rendtartomány. Azt csak az utólagos, aggregált tudás hozza felszínre, hogy a számvetés nem talált közöttük Erdélyből való magyar „történelmi középosztályi” születésűt. Nekik a hányattatásokkal fűszerezett sorsfordulatok közepette is „volt hova menniük”, illetve volt hol maradniuk.

A mindent túlélni tudók közül nem véletlenül Emil Puni, illetve Godó Mihály portréja a legterjedelmesebb: A *de genere* „román” Puni a latin-ortodox „nemzetek feletti” fúzió elkötelezettjeként, a magyar Godó pedig a vallatóival szembeni hajlíthatatlanság ötnyelvű kósziklajaként a legszínesebb egyéniség. A gyógyítónak lett „füvesmerter”, Bátai Gyula páter meg – tízezres páciéntúrát gyűjtve maga köré – üzem méretű „magánpatikát” szervezve biztosította a napi betevőt a leginésesebb években, rendtagokon túl is. Szubjektív közbevetés ugyan, de – ha előre tudom – ezzel az ikonosztázbá szedett életút-sor-olvasással kellett volna kezdenem: utólag viszont jó szívvel ajánlhatom mindazoknak, akik csak ezután veszik kézbe a kötetet. Ez nem a hátoldali „sportrovat” – ahonnan régen haladtunk visszafelé a napilapokban –, viszont *ecce homo* „arcuk lesz” azoknak a néven nevezetteknek, akikkel a szatmárnémeti, a kolozsvári, a totesdi, a bukaresti rendházakról szóló tudósításokban vagy ide-oda diszponálásuk közepette találkozunk. Bálint Tibor *Zokogó majombeli* „élhetetlen családja” egy a kálváriát létformaként vállaló spirituális közösség változatban reinkarnálódik, nemkülönben kiterjedt – renden kívüli – kapcsolati hálóval. Miközben a regnáló diktatúra a fenyegetettség állandósításával, a köznapi lét mindenféle szempontú közösségbomlasztásával, atomizálásával igyekszik biztosítani egyeduralmát, ezzel ellenkező hatást generál: irracionálizmusa, „józan ésszel” való elviselhetetlensége ösztönzi a Bálint Tibori „matriarcha” – akár transzcendenciában való – keresését és megtalálását, underground – oda szorult/szorított – közösségekként való szerveződését. Ez ellen, ha tud is róla a Securitate – s többnyire tud –, nincs hatékony

eszköze fellépni. A lelkekben, lelkeken át zajló transzmissziót nem tudja „büntetőjogilag” tetten érni a materiális erőszak. (Kérdés, hogy mennyiben volt ehhez – áttételes – inspiráló „minta” a vizsgált ügyet körülölelő ortodoxia sokkal inkább megőrzött miszticizmus.)

A forrásokat illetően aligha kerülhet meg a „mindig gyanús” titkosszolgálati iratok használata. Azok szavahihetősége fölösen elég naplóval, memoárral volt egybevethető. Tiszteletet parancsoló, hogy a szerző – hasznosítva a generációbeli romániai kollégák vonatkozó feltárásait is – milyen minuciózusan járt utána a tárgykört érintő szakirodalmi „felhozatalnak”. Így nem csupán a Securitate legendáit – nota bene „önleplező” intern jelentéseit – volt módja korrigálni: a kritikai olvasat közepette értő szemmel válogatott azokból a – megfigyeltektől, meghurcoltaktól elkobzott-begyűjtött – dokumentumokból is, amelyek csak a titkosszolgák fürkészésének „jövöltábol” maradtak fenn.

Az alattvalókat egyöntetű csapásként sújtó politikai köztörténetet a szerző tudottnak, ismertnek tételezi. Legalább oly mértékben

pásztazza vizsgálatának tárgyát társadalomtörténeti közelítésben, mint rendi (egyháztörténeti) aspektusból. A szekuláris környezet sorsfordító „külső” kényszerei és az egyéni-közösségi *megéltörténet* felidézése során egyszerre távolságtartó, ugyanakkor empátiát tanúsító a narratíva. A „minden kavarog” viszonyok bemutatásához a szerző megtalálta azt a szerkezetet-tagolást, amelyben – egymásba fűződve, egymásra épülve következő – érthető, világos képpé ötvöződik a sok-sok mozaik. Nem sandít napjaink mártirologiádivatja felé: a Dávid és Góliát erőviszony-különbséget meghaladó harci potenciál közepette zajló interaktív párviadalt idéz fel. Értő és megértő romániai Társaság-sztori áll össze Bánkúti leírásában. Idegen nyelvű közreadás esetén szervesülhetne igazán a jezsuita *history*ba, merthogy rendre komparatív utalásokat olvashatunk a közép-európai asszisztencia más rendtartományait illetően is.

Gyarmati György

Vác, 2016. május 22.

■ JEGYZET

1. Bánkúti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában*. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965. Jezsuita Könyvek. L'Harmattan – ÁBTL, Bp., 2011.

KÉTSZER SZÁZ ÉV ERDÉLY

■ A két új Korunk-könyv Poszler György *Az erdélyi magyarság száz évéről** és Kántor Lajos *Fehér kakas, vörösbőr*** című vallo-más-monológia. Egy higgadt, néhol már magasztos esszé és egy személyes élményben gazdag életrajzi vallomás. Beszédék Erdélyről, mondhatnánk, ha a szókapcsolat nem az elmúlt századbéli nyolcvanas évek egyik sötét emlékét idézné.

Poszler munkája lényeg-könyv, Kántoré élmény-könyv. Ami nem jelenti, hogy bennük a lényeg megragadása nem élményszerű, vagy hogy az élmény nem életre szóló, ellenkezőleg. Ha valaki, legyen akár szaktörténész, a Magyar Népi Szövetség, a Magyar Autonóm Tartomány, különösen pedig a Bolyai Tudományegyetem megsemmisítését, a védelmében fellépők tetteit, a folyamat legbenső lényegét a legtömörebben, néhány oldalon összefoglalva akarja olvasni, Poszler György posztumuszát kell fellapoznia. És ha

valaki, legyen akár irodalom- vagy művelődéstörténész, kortárs vagy az utódnemzedékekhez tartozó olvasó, ha nemcsak a *Korunk* 1957 utáni történetére kíváncsi, hanem egy kolozsvári magyar értelmiségi család életére, egy szerkesztő, irodalomtörténész szellemi tájékozódására, utazásaira és barátaira, Kántor Lajos újabb szinoptikus emlékezés-be-számolóját érdemes elővennie.

Poszler akadémikus, akinek Erdély és szülővárosa, Kolozsvár „a gyerekkori múlt és az öregkori jelen”, és aki Kántorhoz, a másik, újabb akadémikushoz „nagyon közel került” – Kolozsváron nemrég még együtt ültek Nagy Albert sokat emlegetett remekműve, a megázott fehér kakas, a Kántor-könyv „címszereplője” alatt –, azóta az eltávozott barátok sorába lépett. Művének megfogalmazott alapkérdése a Gyulafehérváron megígért, soha be nem teljesített magyar nemzeti autonómia. Nagyesszéje az autonómiáért

*Korunk–Komp-Press, Kvár, 2016.

**Korunk–Komp-Press, Kvár, 2016.